

Mato Šalčiaus raštai ir jų leidimai

Raminta ŠALČIŪTĖ-SAVICKIENĖ

A. Smetonos al. 13-9, 3016 Kaunas

Šiuo straipsniu tęsiama M. Šalčiaus raštų apžvalga, pradėta leidinyje "Bibliografija'95"¹.

Matas Šalčius, žinomas lietuvių keliautojas ir publicistas, garsios knygos "Svečiuose pas 40 tautų" autorius, Jungtinėse Amerikos Valstijose praleido daugiau kaip dvejus metus. Per Maskvą, Buriatiją, Sibirą ir Japoniją 1915 m. pabaigoje pasiekęs San Fransiską su 10 dolerių kišenėje, vėliau, lietuvių padedamas, įsikūrė rytiniame jo pakraštyje. Iš ten važinėjo skaityti paskaitų, lankė žurnalistikos kursus, rašė straipsnius. Gyvendamas JAV, jis rinko medžiagą ir jos pagrindu parengė keletą knygų. Į Lietuvą grįžo 1918 m. pradžioje.

Viena iš tų M. Šalčiaus knygų - "Kaip susikūrė Jungtinės Amerikos Valstybės" - išleista "Kultūros" bendrovės Šiauliuose 1922 m., o išspausdinta Bibliografijos instituto spaustuvėje Leipcige. Tai 34 puslapių, gausiai iliustruota (yra JAV žemėlapis, tabako, cukrašvendrių plantacijų laukų, Kalifornijos kalnų vaizdų, K. Kolumbo portretas, JAV nepriklausomybės paskelbimo piešinys - 1776 m. liepos 4 d. ir kt.) knyga, be abejo, skirta Lietuvos skaitytojams. M. Šalčiaus gyvenimo tikslas buvo kuo daugiau pamatyti, sužinoti, o visus patirtus įspūdžius bei įgytas žinias savo knygomis perteikti Lietuvos skaitytojams, kad jiems nereikėtų skaityti kitataučių autorių knygų, dažnai, jo nuomone, nelabai tobulai išverstų į lietuvių kalbą.

Taigi susipažinęs su amerikiečių gyvenimo būdu, jų charakteriu, mokėjimu ir noru dirbti, gerai išmokęs anglų kalbą, įgijęs žurnalistinio darbo patirties, jis, be abejo, norėjo savo žinias perduoti Lietuvos skaitytojui, visų pirma jaunimui, jį savo raštais šviesti ir plėsti akiratį.

Knygos pradžioje pateikiama trumpa JAV charakteristika - geografinė padėtis, kaimyninės valstybės, kalnai, apgyventos vietos ir pan. Toliau aprašoma, kokios kultūros auginamos (vidurio ir pietų valstijose - kviečiai, kukurūzai, tabakas, medvilnė), kaip naudojami pigūs vandens keliai laivybai.

Toliau žvilgsnį nukreipia į JAV istoriją: aprašoma, kaip buvo atrasta Amerika, K. Kolumbo kelionė ir jo susitikimai su vietiniais gyventojais. Vėliau autorius pasakoja, kaip ten įsikūrė angliai, olandai, kaip gyventojai persikėlė iš Europos ir kitų žemynų, kaip dirbo žemę ir ūkininkavo. Ypač daug vietos skiriama kovai dėl nepriklausomybės ir jos paskelbimui. Apžvelgiama JAV Konstitucija, valdymo

sistema, veikianti ir dabar. Autorius aprašo ketverius metus (1861-1865 m.) siautusį pilietinį karą, pasakoja ir apie prezidentą Linkolną, panaikinusį vergovę visoje valstybėje.

M. Šalčius džiaugiasi Amerikos iki XX a. pasiekta pažanga: "Nei viena šalis negali pasigirti tokiais tobulais technikos įstatymais ir naujais įvedimais, kaip Jungtinės Amerikos Valstybės. Kasmet čia yra išrandama vis naujų mašinų, vis gerinama pirmiau išrastosios. Mažiausi daiktai čia yra gaminami mašinomis (...). Labai dabojama žmonių sveikata ir anksčiau minėtieji įvedimai daug padeda visur švaros išlaikymui, kuris yra svarbiausias būdas su ligomis kovoti". Toliau jis rašo, kad JAV žmonės "pilnai yra apgalvę žemę, vandenį ir orą, ir pasijungę juos savo naudai. Šaly žydi mokslas ir žmonių apšvietimas. Nenuostabu todėl, kad Amerikoje sparčiausiai auga gyventojų skaičius ir kad daug žmonių stengiasi visiškai persikelti į Ameriką gyventi".

Knygą autorius baigia tikėdamas, kad JAV ir toliau sparčiai žengs pirmyn ir bus viena didžiausių, galingiausių, turtingiausių pasaulio valstybių.

Dar būdamas Amerikoje, M. Šalčius parašė knygą "Paskaita iš Lietuvos istorijos", 1918 m. išleistą "Tėvynės mylėtojų draugijos", išspausdintą "Vienybės lietuvininkų" spaustuvėje (96, [1] p.). Straipsnio autorės asmeninėje bibliotekoje yra išlikęs egzempliorius su paties autoriaus korektūrinėmis pastabomis, pavyzdžiui: išspausdinta "neprošali", pataisyta "pravartu", "tai ne tame dalykas" - "čia ne apie tai eina", "atbulai" - "atvirkščiai", "taipogi" - "taip pat", "užsilaikyti" - "elgtis" ir pan. Yra ir papildymų, įterpimų. Tų pataisymų yra visoje knygoje, tik pradžioje daugiau. Toks autoriaus noras taisyti ir tobulinti kai kuriuos žodžius rodo, kad jis buvo sąžiningas spaudos darbuotojas ir norėjo dirbti tobulai, taip kaip tik ir dirbama JAV.

Knygos "Prakalboje" M. Šalčius aiškina skirtumą tarp paskaitos ir prakalbos. Štai kaip apibūdinama paskaita: "Paskaita reiškia tokį dalyką, kurio žinojimas visame žmogaus gyvenime yra naudingas ir reikalingas: paskaitos tikslas yra duoti tikrų, mokslo pertikrintų žinių apie kurį nors dalyką".

Prakalbos, kurios dažnai sakomos JAV lietuvių, sukelia neigiamų jausmų, dažnai sukiršina žmones, nesilaikoma etiketo ir pan. M. Šalčius, tiksliai ir išsamiai apibrėždamas paskaitos ir prakalbos skirtumus, rašo: "Mums reikia paskaitų judinančių ir auginančių protą, išmintį ir

sudraudžiančių (disciplinuojančių) jausmą. Ypatingai dabar, kuomet lietuvių tauta rengiasi prie laisvo, nepriklausomo gyvenimo ir atstatymo savo šalies po šios karės, mums reikia tokių dalykų, kurie duoda naudingų, reikalingų gyvenime žinių, auginą mūsų išmintį, lavina taktą ir mokina savęs supratimo, susitvėrimo ir drausmės".

Ši prakalba parašyta 1917 m. Bruklina. Kadangi M. Šalčius apvažiavo daugybę lietuviškų kolonijų skaitydamas įvairias paskaitas, todėl ir išdėstė tuos principus, kurių turi laikytis prakalbos sakytojas ir paskaitos skaitytojas.

Nemažai vietos knygelėje skiriama Lietuvos istorijai. Ji pradėdama skyreliu "Kas yra istorija?", kuriame aiškinama žodžio reikšmė (atpasakojimas apie ką nors, plg. knygų pavadinimus: "Istorija apie Genovaitę", "Istorija apie gražiąją Aleną" ir pan.).

Mokslo terminijoje žodis "istorija" taip pat plačiai vartojamas: gamtos istorija, augalų istorija, žemės istorija.

"Siauresne prasme žodis "istorija" reiškia atpasakojimą apie kokios nors tautos praeitį", teigia M. Šalčius ir pažymi, kad "istorijos" sąvokai dabar tinkanti reikšmė, kurią jai davė mokslininkas dr. Arnoldas: "Istorija - tai yra kokios nors visuomenės biografija (gyvenimo aprašymas)".

Antrame skyrelyje "Žvilgsnis į šios dienos Lietuvą" nusakoma Lietuvos geografinė padėtis (Europos viduryje), išvardijamos gubernijos (Kauno, Suvalkų, Vilniaus), taip pat kitos žemės, kur gyvenama lietuvių (Palangos žemė (Kuršo gubernija), Dauguvos žemė, Mažoji arba Prūsų Lietuva). Nurodoma, koks plotas (70 000 varstų), gyventojų skaičius (5 mln.), jų sudėtis. Autorius cituoja kitų tautų enciklopedijas ir istorikų veikalus, kuriuose kartais neigiamai atsiliepiama apie lietuvių: jų skurdą, tamsumą, paklusnumą. Ispanų enciklopedijoje "Enciclopedia Universal Ilustrada" (Barselona, 1915) rašoma, kad "lietuviai pasižymi nepaprastai didele paklusnybės dvasia" (Los lituanos de distinguen por un gran espíritu de obediencia). Kitataučiai, paviršutiniškai susipažinę su Lietuva ir lietuviomis, daug ką aprašė, nesigilindami, kodėl taip yra. M. Šalčius tiki, kad ateis laikas, kada jie taip neteigs.

Toliau autorius apžvelgia etnogenezės klausimą. Lietuvių liaudies dainose apdainuojamas Dunojėlis, pasakų liūtas - tai vis pietinių kraštų dalykai. Kad lietuviai yra atsikėlę iš Azijos, patvirtina J. Basanavičiaus, J. Šliūpo, K. Būgos tyrinėjimai.

Skyrelio "Senovės lietuviai ir jų gyvenimas" pradžioje minimas Romos istoriko Kornelijaus Tacito veikalas "Germania", kuriame pirmą kartą lietuviai vadinami "aestii", t.y. rytiečiai. Šiame skyriuje autorius nurodo ir lenkų istorikus M. Galusą, V. Kadlubeką, J. Dluogošą, M. Strijkovskį, nemažai rašiusius apie lietuvių, taip pat ciliuotą

Livonijos kroniką, Petro iš Dusburgo kroniką, rusų Nestoro ir Ipatijaus kronikas.

Pasakodamas apie lietuvių, jų kalbinius ryšius su kitomis tautomis, M. Šalčius remiasi suomių kalbininko A.R. Niemio, vokiečių archeologo ir kalbininko A. Becenbergerio ir kitų darbais.

Toliau M. Šalčius išsamiai aprašo Mindaugo, Gedimino valdymo laikus, Žalgirio mūšį, kur jungtinėmis kelių tautų pastangomis buvo sumuštas Kryžiuočių ordinas. Šiam pagrindiniam skyriui būta daugiau medžiagos (gale įdėta Gediminaičių dinastijos schemelė).

Kitame skyrelyje "Lietuvos krikštas ir susivienijimas su lenkais" plačiai aptariami Liublino unijos (1569 m.) tikslai ir skaudžios pasekmės - Lietuvos savarankiškumo praradimas ir kt.

Paskutiniuose skyreliuose trumpai apžvelgiamas lietuvių tautos atgimimas spaudos draudimo metais, lietuvių tautinio judėjimo atgijimas.

Knygos pabaigoje pateiktas literatūros sąrašas rodo, kad M. Šalčius buvo gerai išstudijavęs pagrindinius, ypač senuosius, Lietuvos istorijos šaltinius: senąsias kronikas ir pirmuosius autorius, rašiusius apie baltų tautas, Maironio, S. Daukanto, J. Gabrio-Prano "Lietuvos istoriją", rėmėsi "Draugijos" žurnalo komplektais, J. Šliūpo leistu "Laisvosios minties" žurnalu, taip pat rusų, anglų, danų, ispanų, prancūzų, olandų, švedų, vokiečių, lenkų ir kitų tautų enciklopedijomis bei kitų tautų mokslininkų darbais. Žinoma, tai nėra akademinė istorija, o tik populiarus istorijos vadovėlis. Jis buvo skirtas visų pirma supažindinti Lietuvoje ir užsienyje gyvenančius lietuvius su pagrindiniais lietuvių tautos ir valstybės etapais - autorius šį uždavinį atliko tinkamai.

Įdomios M. Šalčiaus rekomendacijos būsimiems paskaitininkams: norint paskaitą sutrumpinti iki 1 arba 1,5 valandos, galima praleisti pirmuosius keturis skyrelius (pradedant prakalba ir baigiant lietuvių kilme). Toliau patariama, jei reikia, praleisti citatas iš kitų autorių arba paskaitą perskaityti per du kartus.

Taigi išstudijavęs literatūrą nuo seniausių šaltinių iki naujausių enciklopedijų, pateikęs prieštarų, o kartais ir neigiamų nuomonių apie Lietuvos ir lietuvių tautos istoriją, M. Šalčius parengė naudingą populiarią istorijos apybraižą, skirtą švietimui (paskaitininkams) ir savišvietai.

¹ Gargasaitė D., Šalčiūtė-Savickienė R. Keliautojo, publicisto ir rašytojo Mato Šalčiaus knygos // Bibliografija'95 : mokslo darbai. - Vilnius, 1997. - P. 83-89.

Summary

Works by Matas Šalčius and Their Editions

Raminta ŠALČIŪTĖ-SAVICKIENĖ

This article proceeds with the review of books by M. Šalčius, a traveller, publicist and writer, which was commenced in the research works "Bibliography'95". The author of the article discusses on two books by this writer,

i.e., "The Foundation of the United States of America" (Šiauliai, 1922) and "A Lecture From the Lithuanian History" (New York, 1918).